

Hadis İlimleri Işığında Haber Doğruluğunun Tespiti

Determination of the Accuracy of the News in the Light of Hadith Sciences

Dr. Öğretim Üyesi Abdullah ÇELİK

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Asst. Prof., Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Department of Hadith, Bolu, Türkiye.
abdullahcelik@ibu.edu.tr

 /0000-0002-2669-3082

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

05 Aralık / December 2021

Kabul Tarihi / Accepted

09 Mart / March 2022

Yayın Tarihi / Published

15 Mart / March 2022

Atıf Bilgisi / Cite as:

Çelik, Abdullah. "Hadis İlimleri Işığında Haber Doğruluğunun Tespiti", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Eylül 2022), 236-261.

<http://doi.org/1051702/esoguifd.1032758>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

Hadis İlimleri Işığında Haber Doğruluğunun Tespiti

Öz ► Doğruluk, dürüstlük ve haberlerin doğru olarak aktarılması İslâm ahlak anlayışında inançtan sonra gelen en önemli meziyettir. Bu minvalde Müslüman âlimler özelde hadisin genelde ise haberlerin sahihini sakiminden ayırmak amacıyla hadis usûlü ilmini geliştirmişlerdir. Hadis usûlü, nakledilen söz ve eylemin olduğu gibi aktarılmasını hedeflediği için ilk olarak habercinin güvenilirlik ve hafıza açısından tetkik edilmesini zorunlu görmektedir. Muhaddisler bu alanda titiz çalışmalar yaparak cerh ve ta'dil ilminde çok değerli eserler meydana getirmişlerdir. Hadis tenkidinde naklin doğruluğu açısından râvinin tetkik edilmesi dışında ölçütler de yer almaktadır. Bunlar; hadisçinin haber naklinde takip ettiği yöntem, hadis senedinde bulunan problemler veya metnin içinde bulunan kusurlardır. Bu sayılan unsurlar haberin doğruluğunu etkileyen kıstaslardır. Hadisçiler haberler hakkında hüküm verirken tespit ettikleri bu kusurlardan hareketle genellemeye gitmemektedirler. Onlar her bir haberin kendi özelinde ve kusurun derecesine göre kavramlar kullanmaktadırlar. Müslüman toplumlarında, haber ahlâkı ve doğruluğu hakkında farkındalık oluşturmak için hadis usûlü ilminin katkısı kaçınılmazdır. Bunun için de eğitim sistemimizde ve düşünce dünyamızda hadis usûlü ilminin genel kriterleri gözetilerek İslâm haber anlayışının yeniden şekillendirilmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hadis Usûlü, Haber, Doğruluk, Ahlâk.

Determination of the Accuracy of the News in the Light of Hadith Sciences

Abstract ► The authenticity and conveying the khabar (news) properly have an important place in the formation of the role model in Islam. Islamic scholars have developed hadith methodology discipline in order to establish a proper hadith narration method and determine the authenticity of hadith and Sunnah, which is regarded as the second source of Islam after Qur'an. The matn (text) and sanad (narrator chain) for statements of The Prophet (pbuh), his companions, and followers of the companions are analyzed comprehensively in terms of authenticity by means of hadith methodology and its sub-disciplines. The main purpose of hadith methodology is the narration of the hadith as heard by the narrator, which first necessitates the reconnoiter of the narrator from righteousness and memory perspectives. In hadith methodology, scientific customs and rulesets, which are required to be followed by hadith teachers and students, are considered as independent topics. In this way, scientific ethics are formed by issues on which hadith scholars should be sensitive in their private and social affairs, that span a wide scope from scientific tools to the purpose of education & training. In addition to authenticating the prophetic statements, hadith methodology considers all kinds of khabar as its topic. It is evident that hadith methodology contributes towards establishing the awareness of ethics for news and its authenticity is evident. For this reason, by taking the general criteria of hadith methodology into account, it is quite important to reshape the Islamic understanding of news in our world of thought and education system.

Keywords: Hadith, Hadith Methodology, Khabar, Righteousness, Ethics.

Giriş

Çağımızda gelişen teknoloji, ticaret ve politikanın güçlü etkisiyle haberlerde yaygınlaşan dezenformasyonlar nedeniyle haberciliğin ehemmiyeti artmıştır. Haber ahlâkının oluşumunda bireylerin sorumlulukları temel bazı kurullarla belirtilmesi ve ahlâklı habercilik için tespit edilen

değer ve yöntemlerin toplumun diğer fertlerine de kavratılması gerekir.¹ Bu ahlâkî değerlerde gösterilecek zayıflık toplumun birliğini zedeleyeceği gibi kutuplaşmalara ve dağılmalara da sebep olabilir. Haberin toplumsal değerinin korunması ve doğru bilgi akışının temin edilmesi önem kazanmıştır. Özellikle bu noktada habercilerde ahlâklı habercilik yetisinin geliştirilmesi ve habercilik usûl ve yöntemlerinin etkin olarak kullanımı önem arz etmektedir. Buna bağlı olarak yasal düzenlemelerin oluşturulması toplumda haber ahlâkının temini için atılacak önemli bir adımdır.²

Haber ıstılahının hadis lafzı ile bağlantısı hakkında hadisçilerin farklı yaklaşımı görülmektedir. Bazı hadisçiler ikisinin aynı anlamda olduğunu savunmakta diğer bazı hadisçiler haberin hadisten farklı olup hadis dışındaki sözler için kullanıldığını bazı hadisçiler de haberin hadisten daha kapsamlı olduğunu savunmaktaydılar.³ Fıkıh usûlü ilminde mantık kurallarından çokça istifade eden Ebû Hâmid el-Gazzâlî (öl. 505/1111) ise *hadis* ıstılahını tanımlamamış *haberi* ise geniş anlamda “doğru veya yalan olma ihtimâli bulunan söz” ya da “doğru veya yalanın dâhil olduğu söz” şeklinde tanımlamıştır.⁴

Hadis tenkidini ortaya çıkarıp gelişmesini sağlayan etkenlerin başında doğru bilgiyi elde etme arzusu gelmektedir. Doğru bilginin tespitine de ilk olarak haber kaynağının (râvi) güvenilirliği araştırılarak başlanılır. Hz. Peygamber’in risâlet başlangıcının anlatıldığı rivâyetlerde bu husus açıkça görülmektedir. Söz konusu rivâyetlere göre Hz. Peygamber “*En yakın akrabalarını uyar*”⁵ âyeti inince Safâ tepesine çıkmış; Kureyş halkını etrafında toplamış ve onlara hitap etmiştir. Konuşmasının başında kendisinin güvenilir bir kişi olduğunu ortaya koymak için; “Ne dersiniz? Ben size şu dağın arkasından birtakım atlılar çıkacak diye haber versem, sizler beni doğrular mısınız?” şeklinde bir soru sormuş, onlar da “Biz senin yalan söylediğini görmedik” karşılığını vermişlerdir. Bunun akabinde Hz. Peygamber onlara İslâm’ı tebliğ etmiştir.⁶ Mevzubahis rivâyet Arap toplumunda da insanlar kendilerine ulaşan haberde öncelikle haber veren kişinin güvenilir olup olmadığına bakmaktaydılar.

¹ Gülsün İşseveroğlu, “Meslek Ahlakı”, *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources* 3/1 (01 Mart 2001).

² Deniz Kılıç, “Haber Yapma Sürecinin Belirleyici Unsurları ve Basın Ahlakı”, *Selçuk İletişim* 3/4 (19 Kasım 2013), 131.

³ Hâfız Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetu’n-nazar fi tavdîhi nuhbeti’l-fiker*, thk. Nûruddîn ’Itr (Dimaşk: Matba’atu’s-Sabâh, 2000), 41.

⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *el-Müstesfâ min ilmi’l-usûl* (Beyrût: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1993), 106; Halil Kaya, “Gazzâlî’de Haber ve Hadis Kavramları”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 14/2 (2016), 39.

⁵ eş-Şuarâ 26/214.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), Tefsîr, Sûretu’s-Şuarâ, 2.

Haber doğruluğunun teyit edilmesine diğer bir örnek de bir defasında Hz. Peygamber namazı eksik kıldırınca, Zü'l-yedeyn⁷ isimli sahâbî namazın kısalıp kısalmadığını sormuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber diğer sahâbeye sorarak Zü'l-yedeyn'in söylediğinin doğruluğunu tahkik etmiştir.⁸ Hz. Peygamber'in buna benzer tahkikleri sahâbeye güvensizlikten değil belki namazı kısaltıp kısaltmadığından emin olmak içindir. Ayrıca Sahâbe Hz. Peygamber daha hayatta iken kendilerine ondan ulaşan bilgiyi teyit etme gerekliliği hissetmiş ve bizzat Peygamber'e gelerek gerçeği öğrenmişlerdir. Nitekim hanımlarını boşadığı haberini duyan Hz. Ömer gidip durumu Peygambere sormuş ve kendisine iletilen naklin hatalı olduğunu tespit etmiştir.⁹ Dımâm b. Sa'lebe Rasûlullah'a gelerek "Ey Muhammed! Elçin bize geldi ve Allah'ın seni Resûl olarak gönderdiğini, mallarımızdan zekât vermemiz ve yılda bir ay oruç tutmamız gerektiğini söylediğini haber verdi. Doğru mu?" diye sormuş, araştırması sonucunda gönderilen elçinin doğru söylediğini bizzat Hz. Peygamber'den öğrenmiştir.¹⁰ Tüm bu rivayetlerden Hz. Peygamber'in hayatından itibaren haber kaynağını sorgulama faaliyetinin İslâm'ın doğruluk anlayışı çerçevesinde doğal bir seyir içinde sahâbe tarafından uygulandığı anlaşılmaktadır.

1. İslâm'da Haber'in Doğruluğuna Temel Teşkil Eden İlkeler

Hz. Peygamber'in hayatında haber nakli için takip edilecek prensipler ve yöntemler öncelikle Kur'an-ı Kerîm ve Allah Resûlü'nün kendi açıklamalarıyla belirlenmiştir. Kur'an'da haberin ve haberleşmenin kavramsal çerçevesini oluşturan kelimelerin haberin doğruluğunu yansıtır olması; haber verenin de doğru söylüyor olmasıdır ki, bu da haberleşmenin ahlâkî bir temele sahip olması anlamına gelir.¹¹

Sahâbe arasında rivâyet kültürünün gelişmesinde en temel etken Kur'an'ın doğruluk, içtenlik ve hakikate ulaşmak yönündeki temel mesajlarıdır. Kur'an-ı Kerîm bu gerçeğe pek çok âyetle işaret eder. Mesela Allah Teâlâ "Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur."¹² buyurarak, mesnetsiz söz ve iddiaların, doğrulanmayan, tahmine dayanan beyanların araştırılıp gerçekliğinden emin olunmadan kabul edilmemesini istemekte, binaenaleyh bu davranışın büyük bir sorumluluk ve vebal olduğunu söylemektedir.

⁷ İsmi el-Hirbâk, künyesinin de Ebû Uryân olduğu kaydedilir. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshâk İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe* (Riyad: Medarü'l-Vatan, 1998), 2/1029.

⁸ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîh*, thk. M. Fuad Abdülbaki vd. (Beyrût: Dar-u İhyâi't-Türâs, 1954), Mesâcid, 97.

⁹ Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, Mezâlim, 25.

¹⁰ Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, İlim, 6; Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Sünen*, thk. 'Imadu't-Tayyâr vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2010), Sıyam, 1.

¹¹ Mehmet Emin Özafşar, "İslâm İlim Geleneğinde 'Haber' Mefhumu", *Diyanet* (148)/ (2003), 7-8.

¹² el-İsrâ 17/36.

İnkârcıların Kur'an-ı Kerîm'e önceki milletlere ait rivâyetler anlamına gelen *esâtîrû'l-evvelîn* ismini kullanmalarına karşılık verdiği ve bu iddia sahiplerini tefekküre davet ettiği görülmektedir.¹³ Kur'an-ı Kerîm uyarılarıyla, uydurulmuş sözler ve hurafelerin hiçbir değerinin olmadığına dikkat çekmektedir.¹⁴ Kur'an'ın inkarcıların söz konusu ithamlarına şiddetle karşılık vermesi Kur'an'da haber anlayışının ne kadar hassas olduğuna bir örnektir.

Kur'an, günlük hayatta doğru haber naklinin ehemmiyetine değinirken aslında haber aktarımının yöntemlerini de öğretmektedir. İnsan, duyduğu her haberi olduğu gibi kabullenmek ve aktarmak suretiyle ciddi sorunlara sebep olabilir. Bu yüzden Kur'an, kendilerine haber ulaşan müminlerin, haberi ve haberciyi tetkik ve tenkid etmelerini ister.¹⁵ Konuyla ilgili Allah (c.c.) şöyle buyurur: “*Ey iman edenler! Size bir fâsık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.*”¹⁶ Âyetin Arapça metninde geçen “فَتَبَيَّنُوا” ifadesi, Medineli kıraat âlimlerinin çoğu tarafından “فَتَبَيَّنُوا” şeklinde rivâyet edilmiştir. Tefsircilere göre; “فَتَبَيَّنُوا” ifadesi “İşin doğrusu ortaya çıkana kadar bekleyin!”, “فَتَبَيَّنُوا” ifadesi ise “İşin aslını araştırın!” anlamındadır.¹⁷ فَتَبَيَّنُوا kelimesi hadis usûlünde kullanılan istilahların gelişimine de etki etmiş ve güvenilir râvileri nitелеmek için aynı kökten türetilmiş olan sebt “تَبَيَّنْتُ” ifadesi¹⁸ kullanılmıştır.¹⁹ Hadis usûlünde güvenilir bir hadis râvisinde olmaması gereken vasıflardan olan ve “fisku'r-râvî” şeklinde ifade edilen tenkid noktası bu âyete dayandırılmaktadır.²⁰ İlgili âyet çerçevesinde dikkat çeken bir başka husus ise, bu âyetin rivâyetleri tahkikte en başta râvinin değerlendirilmesine dikkat çekmesidir. Çünkü âyette vurgu yapılan temel nokta râvinin fasık olmasıdır.²¹ Buradan hareketle Kur'an-ı Kerîm, haberlerin değerlendirilmesinde ilk önce haberi getiren kişinin ele alınması gerektiğine işaret ettiği söylenebilir.

Kur'an'da haber ve şahitlik mefhumu arasında ciddi bir ilişki söz konusudur. Haberdar olmadıkları bir olay hakkında diğerlerini bilgilendirme anlamına gelen şahitlik sadece Kur'an'ın nazil olduğu dönemde değil, ileriki asırlarda da önemini yitirmeyecek ve hadis naklinde tartışılmaz

¹³ el-Mü'minûn 23/81-89 el-Furkân 25/5-6.

¹⁴ Şerafettin Gölcük, “Esâtîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1995), 11/359.

¹⁵ Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi: Tarihî Süreç, Yeni Yaklaşımlar* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009), 81-84.

¹⁶ el-Hucurât 49/6.

¹⁷ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Müessesetü'r-Risâle, 2000), 22/286; Ahmed b. Abdirrahmân es-Suvyân, *Nahve menheci şer'iyin fi telakki'l-ahbâr ve rivâyâtiha* (Riyâd: Dâru's-selîm, 2000), 41-42.

¹⁸ Abdullah Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 277.

¹⁹ Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1952), 2/4-6.

²⁰ Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*, thk. Muhammed 'Osmân el-Huşî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1985), 48.

²¹ Müslim, *Sahîh*, Mukaddime, 1/7.

bir değer taşıyacaktır. “Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun.”²² emri, genel bir ilkeye işaret etmektedir. Öyle ki mümin, kendi ve en yakınlarının dahi aleyhinde olsa şahitlik ederken doğruluktan ayrılmamak zorundadır.²³ Bu nedenle şahitliği konu edinen âyetler aslında rivâyetlerin doğruluğunu tespit için kullanılan kriterleri de ihtiva etmektedir. Zira rivâyet halkasının ilkini oluşturan sahâbe nezdinde hadis rivâyeti, aslında bir nevi şahitliktir. Şahidin de özellikle Müslümanların tamamını ilgilendiren dinî bir konuyu rivayet ederken âdil ve güvenilir olması gerekmektedir. Birçok hadis usûlü eseri rivâyet ve şehadeti aynı kategoride ele alsa da el-Karâfi (öl.684/1286) gibi kimi âlimler bu iki kavram arasında ayırım yapmışlardır.²⁴

İslâm tarihinde en önemli olaylardan birisi olan ifk hâdisinde de Kur’an-ı Kerîm haberi getiren kişilerin, sözlerinin işitildiği anda reddedilmesi gerektiğine işaret etmektedir. İlgili âyetlerde bu iftirayı atanların ashâb arasından bir grup olduğu ifade edilerek²⁵ onların sahâbe tarafından tanındığına, işaret edilmiştir. Dolayısıyla “Onu işittiğiniz zaman inanan erkek ve kadınların: Bu, apaçık bir iftirâdır demeleri gerekmez miydi?”²⁶ âyetiyle de münafıkların getirdiği bu yalan haberin ilk başta reddedilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Âlimlere göre bu âyet nakledilen rivâyetlerin metinlerinin de dikkate alınması gerektiğini vurgulayarak daha sonraki dönemlerde teşekkül eden *dirâyetu’l-hadis*’in temelini atmıştır.²⁷ Nûr suresinin on birinci âyetinde²⁸ bu iftirayı atanların toplum tarafından bilindiğine işaret edilerek, haberin ricâl tenkidi açısından geçersiz olduğu; on altıncı âyette ise: “Onu işittiğiniz zaman, bunu konuşmamız bize yakışmaz, hâşâ, bu, büyük bir iftirâdır, demeniz gerekmez miydi?”²⁹ ifadeleriyle de haberin içerik olarak kabulünün mümkün olmadığı açıkça ortaya konulmaktadır. Böylece herhangi bir rivâyet değerlendirilirken takip edilmesi gereken yöntem uygulamalı olarak tâlim edilmiş olmaktadır.³⁰ Buna göre hem haberi getiren kişilere hem de haberin içeriğine bakıp bir tenkid faaliyeti yürütülmelidir.³¹

²² el-Mâide 5/8.

²³ en-Nisâ 4/135.

²⁴ Ebû’l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim Karâfi, *el-Furûk Envârü’l-burûk fi envâi’l-furûk* (Kahire: Âlemü’l-Kütüb, 1928), 1/4-16.

²⁵ en-Nûr 24/11.

²⁶ en-Nûr 24/17.

²⁷ Mehmed Said Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* (Ankara: OTTO, 2015).

²⁸ Âyetin meali şu şekildedir: *O yalan haberi getir (ip ortaya at) anlar, içinizden bir topluluktur. Siz, onu sizin için şer sanmayın. Tersine o, sizin için hayırdır. Onlardan her kişi işlediği günâh’ın cezasını görecektir. Onlardan o (yala)nın en büyüğünü idâre edene de büyük bir azâb vardır.*

²⁹ en-Nûr 24/16.

³⁰ Ali Aksu, “İfk Olayı Üzerine Bir Değerlendirme (Sebeup ve Sonuçları Açısından)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2004), 18.

³¹ Abdulvahap Özsoy, *Hicrî I. Yüzyıl Hadis Tenkid Kriterleri ve İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi* (Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011), X, 352 y./9-15.

İslâm'da haber ahlâkının tesisinde hadis usûlü ilminin etkisini anlayabilmek için bu ilmin haber tenkidi ve tetkikinde takip ettiği metodu irdelemek gerekecektir. Altında birçok alt dalı olan hadis usûlü ilmi, Hz. Peygamber, sahâbe ve tabîne ait sözlerin sened ve metin yönünden kapsamlı olarak kuvvet ve zayıflık açısından değerlendirilen bir ilimdir.

Hadis usûlünde temel hedef, râvinin işittiği hadisi olduğu gibi rivâyet etmesidir. Bu da ilk önce râvinin adâlet ve zabt açısından tetkik edilmesini gerektirmektedir. Hadis tenkitçileri bu alanda titiz çalışmalar yaparak cerh ve ta'dîl ilminde çok değerli eserler meydana getirmişlerdir. Hadis tenkidinde naklin doğruluğunu tespit ederken râvi tenkidi dışında kıstaslar da bulunmaktadır. Râvi güvenilir olsa dahi râvinin haber naklinde takip ettiği yöntemdeki kusurlar, senedin bütünündeki illetler veya metnin içeriğindeki bulunan kusurlar hadisin sıhhatini olumsuz etkileyen unsurlardır.³² Kabul şartlarını tam olarak elde etmiş hadisler için sahîh, başka rivâyetlerle desteklenerek sahîh derecesine ulaşmış hadisler için sahîh li gayrihî, kabul şartlarını yerine getirmekle birlikte hafif kusurlu olan hadisler için hasen, zayıf olmakla beraber farklı rivâyetlerle desteklenen hadisler için hasen li gayrihî kabul şartına haiz olamayan hadislere zayıf hadis denilir. Râvinin çok hata yapması ve gafletinden ötürü ise hadise metruk denilir. Râvi yalancılıkla bilindiğinde ise mevzû olup rivâyet edilmesi caiz olmaz.³³ Görüldüğü üzere hadislerin kabul ve reddinde gösterilen titizlik ve doğruyu arama çabaları İslâm âlimlerinde bir tetkik zihniyeti oluşturmuştur. Haber naklinde kimsenin mutlak masumiyet sahibi olmadığı hadis râvisinin güvenilir ve yetkin olmasına rağmen rivâyeti hatalı olabileceği gerçeği göz ardı edilmemiştir.

Hadis âlimleri bir rivâyetin doğruluğunu tespit edebilmek için sadece sened tenkidıyla yetinmemişler aynı zamanda metin tenkidine de başvurarak metnin doğruluğunu araştırmışlardır.³⁴ Bunu bazı hadis tenkitçilerden yapılan nakillerle desteklemek yerinde olacaktır.

İbn Kesîr (öl. 774/1373) bu hususta şöyle demektedir: “Bir sened için sahîh veya hasen şeklinde hüküm verildiğinde metne de aynı hükmü vermek gerekmemektedir. Çünkü metin şâz veya muallel olabilmektedir.”³⁵ İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201) ise bu hususa şu ifadelerle daha açık bir şekilde dikkat çekmektedir. “Bazen seneddeki tüm râviler güvenilir olmakla beraber hadis mevzû, maktûb veya müdelles olabilmektedir. Bu durum hadis ilminin en karmaşık durumudur. Bunu ancak mahir hadisçiler bilebilir.”³⁶

³² Haldun el-Ahdeb, *Eseru ilmi usuli'l-hadis fi teşkili'l-akli'l-muslim*. (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2008), 38.

³³ Nureddin İtr, *Menhecü'n-nakd fi 'ulumil-hadis* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1997), 433-434.

³⁴ Selahaddin b Ahmed İdlîbî, *Menhecu nakdi'l-metn inde ulemai'l-hadisi'n-nebevî*. (Beyrut: Dâru'l-Âfâkı'l-Cedîde, 1983), 153.

³⁵ Ebü'l-Fida İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Baisü'l-hasîs şerhi ihtisâri ulumi'l-hadis* (Beyrût: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 43.

³⁶ Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzuât* (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1966), 99-100.

Hadis usûlü ilminin bir alt dalı olan cerh-tadil ilmi, hadis râvilerindeki kusurları ve bu râviler için kullanılan lafızları ele alır.³⁷ Bu alanda söz sahibi olacak hadisçilerin râvilerin, doğum-vefat tarihlerini, nerede yaşadığını ve hangi şehirlerde kimlerden hadis aldığını detaylı bir şekilde bilmeleri gerekir. Ayrıca râvinin kişisel zaafalarını, yetkinliğini, dinî ve siyasî görüşlerini ve varsa aşırılıklarını tespit etmesi gerekmektedir. Cerh-tadil yapan kişinin insafı davranarak yüzeysel tenkitlerden sakınması ilmî bir gerekliliktir. Bu bağlamda birçok hadis âliminin hassasiyet gösterdiği, kendi ve ailesinin aleyhine de olsa doğruluktan vazgeçmediği görülmektedir. Örneğin Ali b. el-Medîni'ye (öl. 234/848-49) babasının hadisleri sorulduğunda bir başkasına sorun dedi. Israrla tekrar sorulduğunda ise “Bu ilim dindir o, zayıftır” dedi. Vekî b. el-Cerrâh (öl. 197/812) babası hazine memuru olduğu için rivâyetlerini tek başına kabul etmez ancak başka rivâyetlerle destekleyerek alırdı. Ebû Dâvûd es-Sicistânî (öl. 275/889) oğlu için, “Abdullah yalancıdır.”³⁸ demiştir.

Hadisçiler râvilerin doğruluğunu tespitinde gösterdikleri titiz yaklaşımlarına rağmen koydukları kuralları katı bir şekilde uygulamamışlar râvinin doğruluğuna dair karineler olduğunda hadislerini kabul etmişlerdir. Örneğin bidat ehline karşı katı tutumlarına rağmen yalancılığı bilinmeyen bidat ehli râvilerden rivâyetlerde buldukları bilinmektedir. İmam Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim'in (öl. 261/875) *es-Sahîh* adlı eserlerinde bu tür râvilere rastlanılmaktadır.³⁹ Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) de “Sahâbe ve tabiîn döneminden itibaren yalan söylemediği bilinen hâricî ve diğer bidat ehli râvilerin rivâyetlerinin kabul edildiği bilinmektedir” diyerek rivâyetleri kabul edilen farklı bidat ehli râvileri saymıştır.⁴⁰

Hadis usûlü ilminin diğer bir alt kolu olan ilelü'l-hadis ilmi, dış görünüşü (senedi) sağlam görülmele beraber araştırmalardan sonra hadisin problemlili olduğu anlaşılan hadis çeşitlerini ele alan bir ilimdir.⁴¹ Bu yönüyle ilel ilmi iç tenkit (metin tenkidi) yöntemlerine daha yakındır. Hadis âlimleri güvenilir râvilerin de hata ve vehimde bulduklarını tespit etmişlerdir. Hadis metninde ve senedinde hatayla idrâc⁴² ve kalb⁴³ yaptıkları görülmektedir. Bu hataları râvinin yaşlılık

³⁷ Hacı Halîfe Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn an esâmî'l-kitâbi ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941), 1/582.

³⁸ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b Abdîrahmân b Muhammed Sehâvî, *Fethü'l-muğis bi-şerhi Elfıyyeti'l-hadis li'l-Irâki* (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2003), 4/356.

³⁹ Cemaleddin Muhammed b Muhammed Saîd Cemaleddin Kasîmi, *el-Cerh ve't-ta'dil*. (Müessesetü'r-Risâle, 1979), 5.

⁴⁰ Ahmed b. Alî Ebû Bekr Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Surekî, İbrahim Hamdî el-Medenî (Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 2002), 125.

⁴¹ Sehâvî, *Fethü'l-muğis bi-şerhi Elfıyyeti'l-hadis li'l-Irâki*, 276.

⁴² Sened veya metnine aslında olmayan kelime(ler) veya cümle sonradan eklenmiş hadistir. İdrâc isnadda ise müdrecu'l-isnad; metinde ise müdrecu'l-metn şeklinde isimlendirilir. Böyle bir ilâveye idrâc denir. Hâfız Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tadvîhi nuhbeti'l-fiker*, thk. Nûruddîn 'Itr (Dımaşk: Matba'atu's-Sabâh, 2000), 94.

⁴³ Ravinin hadisin isnadında veya metninde takdim ve tehir yaparak bazı lafızların yerlerini değiştirdiği hadistir. İsnadında yer değiştirme yapılan hadise “maklûbu'l-isnad”; metinde yapılan hadise de “maklûbu'l-metn” adı verilmiştir. İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar*, 94.

nedeniyle hafızasının zayıflaması, rivâyetleri tam olarak kavrayamaması, râvinin hocasından yanlış işitmiş olması gibi etkenlerden kaynaklı olabilmektedir.⁴⁴ İlel ilmi güvenilir râvilerin hatalarını tespit etmek için uygulanmıştır. Cerh edilmiş kimselerin rivâyetlerinin zaten zayıf olduğu bilinen bir husustur.⁴⁵

Hadis ilminde göz ardı edilmeyen diğer bir husus da nakledilen bilginin aklî delillere zıt olmamasıdır. Nakledilen bilgi akla veyahut genel kabule zıt bir bilgi ise ezberlense dahi rivâyet edilmemesi uygun görülür.⁴⁶ Hatîb el-Bağdâdî: “Güvenilir bir râvinin rivâyet ettiği hadis muttasıl olsa da rivâyetin içeriği aklın gerekli kıldığı unsurlara ters düştüğünde kabul edilmeyeceğini” söylemektedir.⁴⁷ İbnu’l-Cevzî bunu ileriye taşıyarak şöyle söylemektedir: “Akla ve İslâm’ın temel prensiplerine ters düşen bir rivâyet gördüğünde bil ki uydurmadır. Ona itibar edip kendini zorlama”⁴⁸ Fakat aklın mahiyeti nedeniyle insanlara göre ne olduğu açık olmadığında bazı rivayetlerin yanlış yorumlanabilmesi söz konusudur. Bu nedenle akla arz yapılırken aklın mutlak bir anlamı olmadığı her dönemin kendine göre gelenek ve ahlak anlayışı olduğu gibi akla yaklaşımlarının da farklılaşabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.⁴⁹

İbn Kayyım el-Cevziyye’ye bir hadisin senedine bakılmadan uydurma olduğunu anlayabileceğimiz bir yöntem var mıdır? diye sorulduğunda. İbn Kayyım “Evet var dedi. 1.) Kuran’ın açık âyetlerine ters düşmesi 2.) Hadislerle sabit olan başka bir bilgiye muhalefet etmesi 3.) Aklın ve duyuların tespit ettiği açık bir bilgiye aykırı olması 4.) Tarihî gerçeklere ters düşmesi 5.) Peygamber (s.a.v.)’in sözlerine benzememesi.”⁵⁰ şeklinde cevap vermiştir. Hadis âlimleri haberin doğruluğunda takip ettikleri ilkeler yanında hadis eğitiminin belli ahlâk kuralları çerçevesinde gerçekleşmesini şart koşmuşlardır.

⁴⁴ Abdülkerim el-Vüreykât, *el-Vehm fi rivâyâti muhtelifi’l-emsâr*. (Riyad: Mektebetu Edvai’s-Selef, 2000), 453.

⁴⁵ Ebû Abdillâh İbnü’l-Beyyî Muhammed Hâkim Nîsâbûrî, *Ma’rifet-ü ulûmi’l-hadîs* (Beyrût: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1977), 112.

⁴⁶ Abdurrahman b Yahyâ b Ali el-Muallimi Yemânî, *el-Envârü’l-kaşife limâ fi kitâbi edva ale’s-sünne mine’z-zülel ve’t-tadlil fi’l-mücâze* (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1983), 6.

⁴⁷ Ebû Bekr Ahmed b Ali b Sabit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Kitabü’l-Fakih ve’l-mütefakkih*. (Riyad: Dâru İbni’l-Cevzi, 1996), 1/354.

⁴⁸ Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnu’l-Cevzî, *el-Mevzuât* (Medine: el-Mektebetü’s-selefiyye, 1966), 1/106.

⁴⁹ Ali Arslan, “Tarih ve Hadis İlimlerindeki Tenkit Usulleri”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 66.

⁵⁰ Muhammed b. Ebi Bekr Şemsuddîn İbn Kayyım el-Cevziyye, *el-Menâru’l-munîf fi’s-Sahîhi ve’d-Daîf*, thk. Abdulfettah Ebu Ğudde (Haleb: Mektebetü’l-Matbû’ati’l-İslâmiyye, 1970), 43-115.

2. Hadis Usûlünün Haber'in Doğruluğunu Tespitteki Rolü

Ahlâklı bir insan eğitiminde bilgi en temel unsurdur. Bilgi ise akıl, haber-i sadık ve sağlam duyu organları ile tespit edilebilir.⁵¹

Hadisçilerin haberi tetkik yöntemleri çok ihtiyatlı ve kesin çizgilerle çizildiği için genel olarak İslâm düşüncesini etkilemiştir. Müslüman düşünürü hangi meslekten olursa olsun haberi tetkik etmeyi ve her duyduğu bilgiyi nakletmemeyi öğretmiştir. Allah (c.c.) insanı kulak, göz ve kalp gibi bilgi idrak araçlarıyla donatmıştır. Kulak duyarak göz görerek kalp ve akıl ise haberi tahlil ve tenkit ederek doğru bilgiye ulaşmaya yardımcı olur. Hadis usûlü ilmi haberin doğruluğunu tespit edebilmek için geliştirilen yöntemlerden oluşan bir bilim olduğu için sema (işitme) çok önemlidir. Zira işitme kişinin görmediği hadislerin anlaşılmasında bir nevi kapı görevi yapmaktadır.⁵²

Hadis usûlü ilmini sadece nebevî sözlerin doğruluğunu tespitle sınırlamanın pek doğru olmadığı aşikârdır. Belki hadis usûlü sözün kaynağı kim olursa olsun her türlü haberi konu almaktadır. Bu ilim, dinî mukaddes metinleri konu edindiği gibi halk arasında dolaşan sözler, tarihî nakiller ve medya iletişim aracılığıyla yayılan dinî rivâyetleri de konu edinmektedir. Şayet İslâm toplumlarında bu ilim hak ettiği yeri bulabilseydi halk arasında yayılan spekülâtif haberler daha az yayılırdı.⁵³

Hadis usûlü ilmi çok dakik ve bilgiyi tespitte hassas bazı temel araştırma kuralları üzerine inşa edilmiştir. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

1. Tümevarım (الاستقراء)

Hadis usûlcüleri hadis ıstılahları için ulaştıkları hükümleri ispat edebilmek için tüm rivâyetleri tahlil ettikleri görülmektedir. Tarihçilerin de hadis âlimlerinden bu hususta istifade ettikleri görülmektedir.⁵⁴

2. Karşılaştırma (المقارنة)

Hadis usûlü ilminde birçok hususun karşılaştırma yöntemiyle tespit edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin râvinin zabtını anlayabilmek için rivâyetleri başka râvilerin rivâyetleriyle karşılaştırılmıştır. Söz konusu râvilerin rivâyetlerinde farklılık olmadığına râvi ve rivâyetinin doğru olduğunu anlamışlardır. Yine hadisçilerin hadisin sened ve metninde şâzlık, illet, muhalefet,

⁵¹ Ebû Muhammed Nuruddin Ahmed b Mahmûd b Ebî Bekr Sabuni, *Matüridiye akaidi = el-Bidaye fi usuli'd-din* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1982), 55-57.

⁵² İmâduddid Reşîd, "Eser-u mustalahı'l-hadis fi hıfzı sakafeti'l-ümmeti'l-İslamiyye", *Mecelletü't-türâsi'l-Arabî* 115 (2009), 57-58.

⁵³ İmâduddid Reşîd, *Nazariyyetü nakdi'r-ricâl ve mekânetühâ fi davi'l-bahsi'l-İlmî* (Dımaşk: 1999, 2009), 418.

⁵⁴ Ali Sâmi Neşşâr, *Menahicü'l-bahs inde müfekkiri'l-İslâm* (Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1984), 349.

iztirâb, idrâc, ziyâde vb. illetlerin olup olmadığını tespit edebilmek için karşılaştırma yöntemine sıkça başvurdukları görülmektedir.⁵⁵

3. Rivâyetin çokluğu (تعدد الروايات)

Hadisçiler haberlerin doğruluğu tespit için rivâyet çokluğu ve sayısını çok önem vermişlerdir. Mütevâtir, âhâd, azîz ve garîb gibi hadis ıstılahları rivâyet sayılarına binaen ortaya çıkmıştır. Bir râvinin cerh-tadil açısından durumunun tespit edilebilmesi için de yine güvenilir veya kusurlu gören hadisçilerin sayısına bakılarak karar verildiği görülmektedir. Sosyal bilimlerde özellikle anket çalışmalarında bu sayının önemi çok belirgin olmaktadır. Hadis usûlünde de bir râvi ve rivâyetinin doğruluğunda sayının önemi çok belirleyicidir. Modern tarih usûlünde ise rivayetlerin çokluğu ve karşılaştırılmasına bu denli ehemmiyet verildiği görülmemektedir.⁵⁶

4. Uygulama

Hadis usûlü ilmi sadece teoride kalmayan pratikte de tecrübe edilmiş bir bilimdir. Özellikle bu kuralların hadisçiler üzerinde tek tek uygulanıp rivâyetler üzerinde hükümler verildiği görülmektedir. Meşhur sünen kitaplarında adı geçen râvilerin hadisçiler tarafından tek tek ele alınarak kendileri ve rivâyetlerinin tetkik edildiği görülmektedir. Bu araştırmalardan sonra delil olabilecek sahîh rivâyetleri müstakil eserlerde zayıf ve illetli olanları başka eserlerde uydurma olanları da müstakil kaynaklarda topladıkları dikkat çekmektedir. Bunu yaparken hadisçilerin râviler ve rivâyetleri hakkında farklı deliller ve ipuçlarından faydalandıkları genellemelerden ise sakındıkları anlaşılmaktadır. Hadisçilerin külli kaideleri uygulamakla beraber her râvi ve rivâyetlerini kendi özelinde tetkik ettikleri göz ardı edilemez bir gerçektir. Hadisçi, bir hadis hakkında hüküm vermek istediğinde rivâyet hakkında râvinin sadece hata ve unutkanlık ihtimaline binaen hüküm vermez. Tüm ihtimalleri değerlendirerek bir hekim misali rivâyette ağır basan kusur ve hatayı tespit ederek hüküm verir.⁵⁷

3. Hadis İliminde Haberin Doğruluğu İçin Aranan Ölçütler

Hadisçilerin hadisin kabul edilebilmesi için önemli bazı genel kriterler ve kurallar koydukları görülmektedir. Bu kuralların da ekseriyetle objektif ve pratik uygulamalarla uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. Hadis âlimlerinin bir rivâyetin kabul edilebilmesi için temel bazı hususlara dikkat ettikleri görülmektedir.

3.1.Râviye yönelik ölçütler

⁵⁵ Yavuz Köktaş, "Hadîs Tariklerini Bir Arada Değerlendirmenin Faydaları Üzerine", *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* II/1 (2002), 161-170.

⁵⁶ Selahattin Polat, "Hadiste Metin Tenkidi I", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989), 119.

⁵⁷ İmâduddin Reşîd, "Eser-ü mustalahı'l-hadis fi hıfzı sakafeti'l-ümmeti'l-İslamiyye", *Mecelletü't-türâsi'l-Arabî* 115 (2009), 61.

Râvilerin tetkik edilmesi hadislerin dış etkilerden korunabilmesi ve mümkün olduğunca hatasız rivayet edilebilmesi için geliştirilmiş önemli bir usûldür. Bu kıstaslar herhangi bir ravinin hadis rivayet etmeye ehil olup olmadığını ortaya koyacak prensiplerdir. Bunlar iki ana unsurda ele alınmaktadır.

3.1.1. Râvilerin adaletli olması

Râvinin adil olabilmesi için büyük günah işlememesi, küçük günahta ise ısrarcı olmaması gerekmektedir. Râvinin adil olduğu ise ya doğrulukla meşhur olması ya da güvenilir hadisçilerin adaletine şahitlik etmesiyle tespit edilebilir.⁵⁸ Toplumun râvilerin adil olması gerektiği bilincini kazanması, haberlerin o toplumda daha dikkatli nakledilmesini ve fertlerinin adaletlerine halel getirmemek için daha gayretli olmalarını sağlayacaktır. Hadis âlimleri, ravinin dinen güvenilir kimse olmasını gerekli bir şart olarak kabul etmişlerse de yeterli görmemişler ve bu nedenle, dindarlıklarıyla meşhur pek çok ravinin, ilmî güvenilirlikleri olmadığı gerekçesiyle rivayetlerini kabul etmemişlerdir.⁵⁹

3.1.2. Râvilerin zabt sahibi olması

Zabt, râvinin rivâyetini koruyabilmesidir. Bunun için de râvinin yaptığı rivâyetlerde uyanık, hafızası yerinde ve hatasız olması, hadisin tahammül ve eda yöntemlerinin de şüpheli olmaması gerekmektedir.⁶⁰ Bir râvinin zabtı, rivâyetlerinin diğer zabtı kesin bilinen râvilerin rivâyetleriyle karşılaştırılmasıyla tespit edilebilir.⁶¹ Râvide bulunması gereken zabtın hıfz zabtı ve kitap zabtı gibi farklı çeşitleri bulunmaktadır. Hıfz zabtı muhaddislerin ezberindeki bilgiyi, kitap zabtı ise yazıya geçirdiği rivâyetlerini tahammülden edaya kadar koruyabilmesidir.⁶² Râvide aranan zabt şartlarıyla haber ve bilgiyi nakleden kişinin yetileri ölçülerek, belli standartları tutturamayan kişilerin nakillerinin kabul edilmemesi, ilim ve iletişim çevrelerinde ehliyet arama kültürünün oluşmasına katkı sağlayacaktır. Gelişen ehliyet ve yetkin ferd arayışı dolaylı olarak Müslüman toplumunun her alanında olumlu etkiler bırakacaktır.

⁵⁸ Ebü'l-Fadl Celaluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, thk. Muhammed Avvâme (Medine: Dâru'l-Yusr, 2016), 1/353.

⁵⁹ Emin Aşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi* (İstanbul: İFAV, 1997), 99.

⁶⁰ Sehâvî, *Fethü'l-muğis bi-şerhi Elfıyyeti'l-hadîs li'l-İrâki*, 1/28.

⁶¹ Suyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, 1/68.

⁶² Hâfız Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tadvîhi nuhbeti'l-fiker*, thk. Nûruddîn 'Itr (Dimaşk: Matba'atu's-Sabâh, 2000), 58.

3.2.Rivayete yönelik ölçütler

Hadisçiler râvilerin güvenilirliği için aradıkları şartlar yanında hadisin rivâyet zincir halkasının da hata ve illetlerden arınmış olmasını şart koşmuşlardır. Bu şartlar şu şekilde sıralanabilir:

3.2.1. Senedin muttasıl olması

Bu ittisalden kasıt rivâyeti nakleden kişilerin her birisinin kendisinden önceki râviden haberi hadisçilerin doğru saydığı bir nakil yöntemiyle taşımasıdır.⁶³ Hadisçilerce muteber olan hadis alma yöntemlerini semâ, arz, icâze, münâvele, mükâtebe, i'lâm⁶⁴, vasiyyet⁶⁵, vicâde⁶⁶ şeklinde özetlenebilir.⁶⁷ Senedde aranan ittisal şartı haberde kaynaksız ve yalancı kişilerin asılsız haber yaymalarına büyük ölçüde engel olacaktır. Hadis usûlcülerinin haberin kabulü için aradığı bu şart hakkıyla uygulandığında toplumun haber tetkik zihniyetinin gelişiminde ciddi bir katkı sağlayacağı muhakkaktır.

3.2.2. Rivâyetin maruf/bilinen olması

Marûf/meşhûr sünnet, sadece nebevî uygulamaları değil, aynı zamanda sahâbe ve tâbiîn uygulamalarını da kapsamaktadır.⁶⁸ Marûf ve müstefiz gibi kavramları ilk dönemlerde yaygın olarak kullananlar Hanefiler olmuştur. Onlara göre *meşhûr* veya *marûf* tabirleri, sözlük anlamlarına uygun olarak, rivayetin birçok kişi tarafından bilinir ve tanınır olmasını, yani haberin bilgi değerini ifade etmektedir. Hanefî âlimler, “mütevâtir” ve “meşhûr” kavramları yerine ikisini de içine alan “marûf” kavramını daha sık kullanmıştır.⁶⁹ Râvi ve rivâyetinde aranan marûf “tanınan” olma şartı İslâm toplumunda ehli tarafından bilinmeyen ilmi ve ahlâki değerleri zedeleyecek her türlü bilginin toplum içinde zemin bulup yayılmasına engel olacaktır. Toplumsal çalkantılar ve çatışmaların önüne geçerek birçok fitnenin yayılmasının önünde set olacaktır. Çağımızda tarihçiler geçmişe ait

⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, 21.

⁶⁴ İ'lâm, hocanın bir hadisi veya kitabını kendi hocasından dinleyerek rivayet hakkına sahip olduğunu talebesine bildirmesidir. Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrahmân b. Mûsâ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetu İbnî's-Salâh ve mehasinü'l-istilâh* (Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 2015), 175.

⁶⁵ Vasiyyet, hadisçinin kitabını yolculuğa çıkarken veya ölümü esnasında bir kimseye bırakması, vasiyyet etmesidir. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 177.

⁶⁶ Bir hadisçinin rivayet hakkına sahip olduğu veya el yazısıyla yazmış olduğu hadis kitabını diğer bir kişinin elde etmesi, İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 178.

⁶⁷ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 128-180.

⁶⁸ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 210; Aydınlı, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, 171-172.

⁶⁹ Mehmet Ali Yargı, “Fıkıh Usulcülerine Göre Yaygın Olarak Nakledilmesi Gereken Haberler”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (2006), 145.

konularda delil ve bilgi bulmakta da sınırlı imkânlarla sahiptirler bu nedenle kaynağı bilinmeyen rivayetlere de önem verirler hadis ilmin de ise bu durum söz konusu değildir.

3.2.3. Rivâyetin ferd olmaması

Râvisinin herhangi bir yönden tek başınalık göstermiş olduğu hadis⁷⁰ veya sened veyahut metinde diğer rivâyetlerden herhangi bir özellikte farklılaşan hadis için ferd kavramı kullanılır.⁷¹ Hadis usûlünde ferd konusu hadis tenkitçilerinin önem verdikleri konuların başında gelmektedir. Seneddeki teferrüdün tespit edilmesi râvilerin düştüğü hataları anlamakta yardımcı olmaktadır.⁷² Mütakaddim hadis tenkitçileri, güvenilir râvinin rivâyet ettiği ferd hadisi de belli şartlara uymadığında illetli kabul etmekteydiler. Birçok ilel ve ricâl kaynaklarında yer alan “إنفرد به مالك و لم أخطأ به شعبة إذ رواه موصولا و الجماعة روه منقطعا”⁷³, “Mâlik bu rivâyette tek kalmış ve mütâbi'i yoktur”⁷⁴, “لم يتابع على وصله”⁷⁵ gibi ifadeler bunu destekler niteliktedir.

3.2.4. Rivâyetin müdelles olmaması

Hadis ilminde râvinin, görüşmediği ya da görüştüğü halde kendisinden hadis işitmediği kişiden işittiği zannını uyandıracak biçimde rivâyette bulunması anlamına gelen tedlîs, hadis tenkidinde en önemli problemlerden biridir.⁷⁵ Tedlîs, râvinin ister hocasını tanınmayan ismiyle zikretmesi (tedlîsü'ş-şüyûh) ister aynı zaman diliminde yaşadıkları halde birbirleriyle görüşmeyen veya birbirlerinden hadis işitmeyen (tedlîsu's-sened) olsun haber ve ilim naklinde bir karartma yöntemidir. Hadis usûlü alimleri hadisteki kusurları örtme niyetle yapılan bu çeşit tedlîsleri çok çirkin görmüşler ve hadisçileri bundan şiddetle sakındırmışlardır. Nitekim Şu'be b. el-Haccâc (öl.160/776) bir seferinde “tedlîs yalanın kardeşidir.” diyerek tedlîs ile yalan rivâyet etmeyi eşit görmüş, bir başka zaman: “Tedlîs zînâdan daha kötü bir iştir. Tedlîs yapmaktansa gökyüzünden yere çakılmayı yeğlerim”, diyerek hadiste tedlîs yapmayı büyük günahlardan biri olan zinadan daha kötü bir eylem olarak tarif etmiştir. Ebû Âsım en-Nebîl (öl. 212/828) tedlîs yapan en hafif haliyle Hz. Peygamber'in şu hadisine muhatap olur: “Verilmemiş bir şey ile tokluk ve süslülük gösterişi yapan

⁷⁰ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 76.

⁷¹ Salahattin Polat, “Ferd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995), 12/368.

⁷² Abdulkadir Mustafa Abdurrezzak Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika* (Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 73.

⁷³ Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah Kurtubî İbn Abdülber Nemerî, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed Atâ (Beyrût: Darü'l-kütübi'l-İlmiyye, 2000), 6/486.

⁷⁴ Abdulkadir Mustafa Abdurrezzak Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika* (Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 44.

⁷⁵ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 73.

kimse, yalandan iki elbise giyen (yalandan iki kat elbise giyen sahtekâr) kimse gibidir.”⁷⁶ diyerek tedlîsi sahtekârlık olarak tanımlamıştır. Hadisçilerin bilgide bu şekilde kapalı tedlîsten sakındırmaları ve bunu sıkça yapanların haberlerini değersiz kabul etmeleri, hadis usûlünde haber ve bilgiye verdikleri değeri göstermektedir. Bunun sonucunda İslâm toplumunda sahtekârlık ve nakledilen haberlerde karartma yapmanın kabul edilemeyecek bir davranış olduğu anlaşılmaktadır. Medya dilinde örtmece olarak adlandırılan gerçeğin farklı şekillerde aktarılması ya da gerçeğin tam aksini ifade edilmesi de bu tür müdelles hadislere benzemektedir. Ayrıca misenformasyon (haber gizleme) yanlış, hatalı veya yanlış yönlendirici bilgilerin kasıtsız olarak kullanılması dezenformasyonda ise hatalı ve yanlış bilgilerin kasıtlı olarak kullanılmasıdır. Medyada kullanılan bu kavramlar ve haber üzerindeki etkileri hadis usûlündeki tedlîse benzemektedirler.⁷⁷

3.2.5. Rivâyetin şâz ve münker olmaması

Şaz, makbul bir râvinin kendisinden hıfz veya sayı açısından daha üstün bir rivâyete muhalif bir rivâyettir.⁷⁸ Münker ise, râvinin muhalefetinden doğan zayıf hadislere denmektedir.⁷⁹ Hadisin şâz olduğu diğer hadislerle karşılaştırılarak anlaşılır. Onlara muhalefette tek kaldığı durumda kendisinin hatalı olma ihtimali anlaşılır. Şâz ve münker rivâyetler güvenilir râviler tarafından da nakledilse hadis usûlcülerinin bu tür haberlere ihtiyatla yaklaştığı görülmektedir. Bu da Müslümanlar için aykırı ve problemlı bilgilerin olduğu gibi kabul edilmemesi gerektiği ve bunlarla karşılaşınca ne şekilde davranılacağı hususunda bir davranış kültürü oluşturmaktadır. Modern dönemde tarihçiler geçmişe ait konularda delil ve bilgi bulmakta da sınırlı imkânlarla sahip olduklarından münker ve şâz diyebileceğimiz aykırı rivayetleri delil olarak kullanmakta mahzur görmedikleri dikkat çekmektedir.⁸⁰

3.2.6. Rivâyetin illetli olmaması

Hadis tenkitçilerinin bir haberi kabul edebilmek için iki ana unsura baktıkları görülmektedir. Birincisi; haberi nakleden kişi muttasıl olarak rivâyet etmesi. İkincisi; rivâyetin her türlü hatadan arınması. Her ne kadar insanlar bir haberin doğruluğunda nakleden kişinin doğru olmasıyla yetinse de hadisçilerin bununla yetinmediği görülmektedir.⁸¹

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaût - Âdil Mürşid (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 42/208; Buhârî, *el-Câmi'u's-Şâhîh*, Nikâh 105.

⁷⁷ Özgül Kılıç, *İletişimsel Bir Patoloji Olarak Yalan: Sosyal Medya Ve Haber Siteleri Örneği* (Erzurum: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 71.

⁷⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tavidhi nuhbeti'l-fiker*, 71; Itr, *Menhecü'n-nakd fi 'ulumi'l-hadis*, 428.

⁷⁹ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 81, 82.

⁸⁰ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi: (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1991), 4.

⁸¹ Nîsâbü'rî, *Ulûmu'l-hadîs*, 119.

Diğer şartlar ihmal edildiğinde başka rivâyetlerde desteklenme zorunluluğu; fakat destekleyen rivâyetin ilk rivâyetten daha zayıf olmaması gerekir. Delil olabilmeye elverişli zayıf rivâyetlerin diğer farklı rivâyetlerle desteklenebilir olabilmesi İslâm'da bilginin derecelerine göre kökten ihmal edilmemesi gerektiği ve her halükârda bilgi değeri olabileceği anlayışını öğretmiştir. Bilginin toptan kabul veya reddedilmemesi gerektiği ve bu hususta da aceleci davranılmaması gerektiği anlaşılmaktadır.

Hadisçiler haberin doğruluğuyla beraber hiçbir zincir halkası eksiltmeden rivâyet etmesini ve haber naklindeki hata ve illetlerden kurtulmuş olmasını şart koşmuşlardır. Hadisçilerin ittisâl şartı tüm rivâyetlerde gözetilen ortak bir şarttır. Fakat râvilerde adalet şartı bilerek yapılan hatalardan korunmak, zabt şartı bilmeyerek yapılan hatalardan korunmak, şâz olmaması beşerî hatalardan korunmak, illetli olmaması ise hal ve durum hatalarından sakınmak için şarttır.

4. Tarih İlminde Haber Doğruluğunu Tespit Yöntemleri

İslâm Tarihi ilk dönemlerde hadis ilmi kurallarıyla tedvin edilmiş daha sonra müstakil bir ilim hüviyetini almıştır. İbn Şihâb ez-Zührî'nin (öl. 124/742) *Meğâzi* adlı eseri bu alanda ilk yazılan tarih kitabıdır. Bu dönemde yazılan tarih eserleri rivayetleri düzensiz ve tenkitsiz bir şekilde derleyerek rivâyetçi bir yöntem izlemekteydiler. Tarih tenkidi, üç temel unsura dayanmaktadır: Şahitlikleri araştırmak, sonra onları kontrol etmek ve nihayet onları anlamak.⁸²

Günümüzde Tarih ilminde dış tenkit ve iç tenkit olmak üzere iki aşamada yapılmaktadır. Dış tenkitte eserin yazarı, adı, kaleme alındığı tarih tespit edilir.⁸³ Eserin yazıldığı yer eserin dil ve şive özellikleri ve hattın karakteri çok önemlidir. Eserin orijinalliğinin tespiti de eserin farklı yerlerinden seçilen kısımların karşılaştırılması ve birbirine benzeyen nüshaların en iyileri seçilerek yapılabilir ki buna tenkitli metin denilmektedir. Tarihî belgenin doğruluğu tespit yoluyla dış tenkit yapılır.⁸⁴ Ayrıca tarihî bilgiyi aktaranın doğruluk ve adalet durumunu tetkik ve tarihçinin zikrettiği bilgilerin doğruluk derecesini ve dikkatini tespit etmek önemlidir.⁸⁵

Tarih usûlünde tarihe kaynaklık eden malzemelerin doğruluğunun bilinmesi gerekmekte bunun için de şahitliğin doğru olduğu bilinmesi gerekmektedir. Her ne kadar tarih ilminde şahitlik önemli olsa da hadis ilmindeki gibi rivayet ve malzemelerin bir senedle gelmesi yaygın olmadığından iç tenkit öne çıkmaktadır. Böylelikle tarihçi eline geçen her kaynaktan faydalanmak

⁸² Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi: (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1991), 17-20; V. Langlois, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, çev. Galip Ataç (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1937), 64. 65.

⁸³ Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi: Tarihî Süreç, Yeni Yaklaşımlar* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009), 494-525.

⁸⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1998), 28-34; Ayhan Tekines, "Hadis ve Tarih: Metodolojik bir Karşılaştırma", *Hadis Tetkikleri Dergisi* II/2 (2004), 23.

⁸⁵ Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, 514.

istemekte kimi zaman da haberi yalan bilgilerden kurgulayabilmektedir. Tarihçi birçok malzemedan kendi amaç ve ilgisine göre ayıklamakta ve tespitlerinde öznel davranabilmektedir. Tarihî vesikalar düzenlenirken de çoğu zaman yeteri kadar olmadığından benzer vesikalarla karşılaştırmak ve denetim yapma imkânı kısıtlıdır.⁸⁶

Erken dönem hadis kaynaklarında da kitapların sadece elle yazılarak istinsah edildiği bir devirde, isnadını verme işi, kitapların güvenilirliğini korumak için dikkat edilen bir usûl olmuştur. Hadisçilere göre kitapların isnadı, istinsahlarında da kaydedilmelidir. Onlar, yazma nüshalarında künye ve nisbeleri ile hocalarının, kitabın bizzat müellifine kadar varan silsilede bulunan kimselerin isimlerini yazmaktaydılar. Bir yazmanın hâtîme ve hâmişinde bulunan bu gibi detaylar hadisçiler için son derece önemlidir.⁸⁷

Hadis ilminin birçok tarihî olaya tanıklık etmesi Tarih ilminin de Siyer ve Meğâzî alanında çokça hadislere kaynaklık etmesinden ötürü iki ilim arasında müşterek alanlar oluşmuştur. Bu şekliyle İslâm Tarihi, Hadis ilminin içinden çıkan ve onun tenkit ve tevsîk usûllerinden yararlanarak gelişen bir branş olarak görülür. Hadis ilminde cerh ve ta'dil kuralları, tarih alanında rivâyetlerin tenkit yöntemlerine etkili oldu.⁸⁸ Ancak hadis rivayetinde gösterilen titizlik tarihî rivayetlerde uygulanamadı. Başlangıçta olayların tespit ve nakline gösterilen İslâm Tarihçiliği zamanla İbn Haldun'u (öl. 808/1405) da ciddi etkisiyle yeni bir boyut kazandı. İbn Haldun tarih değerlendirmelerinde rivayetlerin sıhhatinden daha fazla sosyal, politik, ekonomik ve kültürel yönlerine dikkat çekmiştir.⁸⁹

Tarih usûlünün hadis ilmiyle olan ilişkisi Kâfiyeci'nin (ö. 879/1474) açıklamalarıyla daha iyi anlaşılmaktadır. Ona göre tarih tenkidinde bilginin bir dayanağı ve referansı olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Hadis Usûlü'nde kullanılan sened kavramı yerine müstened ıstılahını kullanmış ve tarih ilmine kaynaklık eden tüm vesikalar ve kalıntıları bu ıstılah altında değerlendirmiştir. Yine Kâfiyeci Hadis Usûlü'ndeki tahammülü'-ilm (ilim alma) yönteminin tarih alanında da kullanılmasını önermektedir. Ayrıca Hadis tenkidi yöntemlerinin tarih ilmi için de geçerli olacağını, cerh ve ta'dilin de tarih için kullanılması gerektiğine vurgu yapmaktadır.⁹⁰ Ancak Tarih ilminde

⁸⁶ Arslan, "Tarih ve Hadis İlimlerindeki Tenkit Usulleri", 58.

⁸⁷ Muhammed Zübeyr Sıddîqî, Hadis Edebiyatı Tarihî Menşei, Tekâmülü, Husûsiyetleri ve Tenkidi, çev. Yusuf Ziya Kavakçı (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966), 125, 126.

⁸⁸ Talat Koçyiğit, Hadis Tarihi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 208.

⁸⁹ Hizmetli, İslam tarihi, 21,22.

⁹⁰ Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b Süleyman Kâfiyeci, el-Muhtasar fi ilmi't-tarih (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1990), 71,72.

bütün araştırmalarda uygulanan tek tip bir usûlden bahsetmek imkânsızdır. Her dönemde farklı akımların etkisiyle çeşitli tarih metodolojileri ortaya çıkmıştır.⁹¹

Tarihçiler geçmişe ait konularda delil ve bilgi bulmakta da sınırlı imkânlarla sahiptirler bu nedenle tarihçiler, kaynağı bilinmeyen şehadete de önem verirler hadis ilmin de ise bu durum söz konusu değildir. Hadis ilminin temel amacı Hz. Peygamber'in söz, fiil ve davranışlarının sened yoluyla güvenli bir biçimde sonrakilere aktarmaktır. Bundan dolayı işin başından itibaren daha titiz davranmışlardır.⁹²

Hadis usûlünde manen rivayete bazı şartlar dahilinde izin verilmiş olsa da hadisçiler lafzen rivayete ayrı bir itina göstermişlerdir. Özellikle kitap tedvin faaliyetleri ilerledikçe yazıya geçmiş hadislerin manen rivayetini uygun görmemişlerdir. Fakat her ne kadar çağdaş tarih bilimi, kalıntılar, sözlü kaynaklar, araştırma, inceleme çalışmaları ve yayınlarına dayansa da eski Tarih kaynakları tenkit edilmemiş doğru yanlış birçok sözlü nakillere dayandığı için hadis usûlünde bulunan bu özelliklerden yoksundur.⁹³ Ayrıca hadisçiler bir konuda nakledilen rivayetleri karşılaştırarak bunların arasından en sağlamını tespit etmeye önem göstermişlerdir.⁹⁴

Râvinin güvenilirliği hadis ilminde olduğu gibi tarihte de önemlidir. Fakat tarihte olayı aktaran kişi çoğu zaman rivayetin tarihe kaynak olacağını düşünmeden dikkatsiz davranabilirdi. Rivayetlerin yorumlanması hadis ve tarih usûlünün ayrıştığı temel konulardan biridir. Hadis rivayetinde râvinin kendi görüşünü belirtmemesi asıldır. Kendi yorumlarını metin dışında konu başlıklarında veyahut hadis sonunda belirtmişlerdir. Tarihçiler ise rivayet ve haberleri kendi yorum ve tasvirleriyle nakletmekteydiler.⁹⁵ Tarihçi, olayları belli bir kurguda anlatma zorunluluğunu hissettiğinden dolayı kaynaklara ne kadar bağlı kalsa da kendi anlayış ve yorumlarıyla anlatmaktadır.

Tarih usûlünde belgelerin doğruluğu ve orijinalliği önemlidir. Hadis usûlünde de yazılı malzemelerin korunması ve mürekkep ve kâğıt gibi malzemelerin nasıl kullanılacağına dair detaylı kurallar konulmuştur.⁹⁶ Ayrıca hadis ve tarih usûllerinin benzeştikleri yönlerden biri de ravilerde aranan dürüstlük şartıdır. Menfaat veya baskı altında olup olmadığı siyasî ve ideolojik düşüncelerinin rivayetlerine etki edip etmediğinin tespitinin zorunlu olmasıdır. Hadis usûlünde

⁹¹ Tekineş, "Hadis ve Tarih", 8.

⁹² Arslan, "Tarih ve Hadis İlimlerindeki Tenkit Usulleri", 70.

⁹³ Hizmetli, İslam tarihi, 4, 16.

⁹⁴ Muhammed Mustafa el-A'zamî, Menhecü'n-nakd 'inde'l-muhaddisîn neş'etuhu ve târîhuhu (Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1990), 50-59.

⁹⁵ Tekineş, "Hadis ve Tarih", 28.

⁹⁶ Ebû Bekir el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Bağdâdî, el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbü's-Sâmi' (Riyad: Mektebetü'l-maârif, 1403), 1/249.

önceliğin daha sonra dış tenkit olarak adlandırılan yöntem olmasının nedeni doğruluğu daha teyit edilememiş bir rivayetin yorumlanmasının anlamsız olmasıdır. Fakat tarih usûlünde ise hadis ilmine nispeten rivayet ve belgelerin az olmasından dolayı mevcut rivayetler üzerinde iç tenkit yapılarak bir kurgu oluşturulmaya çalışılmıştır.⁹⁷

5. Modern Çağda Haber Doğruluğunu Tespit Yöntemleri

Günümüzde iletişim araçları ve sosyal medyanın hızlı gelişmesine paralel olarak yalan haberin de hızla yayıldığı gözlemlenmektedir. Daha önce basın ahlâkıyla dizginlenmeye çalışılan bu sorunun kontrolü, özellikle sosyal medyanın etkisiyle daha zor bir hal almıştır. Kötü niyetli kişiler veyahut kitlesel oluşumlar aracılığıyla toplumun yanıltılması, güvensizlik ortamı ve kargaşaya neden olmaktadır. Yalan haberlerle kişi ve kurumlar yıpratılabildiği gibi devletler için de güvenlik sorunu oluşturulabilmektedir. Bu sayede küresel çapta iletişim araçlarını elinde tutan merkezler, çıkarları doğrultusunda hedef kitleleri dezenformasyona uğratabilmektedir. Günümüzde yalan haberle mücadele amaçlı doğrulama platformları üzerinde çalışmalar önem kazanmaktadır. Modern çağda haberlerin doruluğunu tespit edebilmek için şu yöntemlere başvurulduğu görülmektedir:

- a) Kanıt toplama: Üreten, ileten ve yorumlayan üçlüsünden yola çıkarak haberin dezenformasyona uğratarak yayılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu aşamada farklı platformlarda “bu ne?” sorusunun cevabını arayarak doğruluk payını araştırmayı hedeflemektedir.
- b) Zincir halkalarının tespiti: Haberin kim tarafından üretilip yayıldığını tespit etmeyi amaç edinen yöntemdir. Bu yöntem klasik hadis usûlündeki isnâd sorgulama sistemiyle benzeşmektedir.
- c) İlişkilendirme: Bu yöntemle, üretilen haberin gerçek veyahut sahte bir hesapla mı üretildiği tespit edilmeye çalışılmaktadır. Farklı sosyal medya ve mesajlaşma gruplarındaki hareketliliklerden yardım alınmaktadır.
- d) Doğrulama platformları: Ülkemizde “doğruluk payı” ve “teyit” gibi sitelerle siyasî, ekonomik ve kültürel haberlerin doğruluğunu tespit etmek için oluşturulan alanlardır. Fakat bu platformların ne kadar özgür ve bağımsız olduğu tartışılmaktadır. Reklam alınan şirketler ve yabancı ülke temsilcilerinin bu platformlar üzerindeki etkileri haberin teyidi hususunda şüphe uyandırmaktadır.⁹⁸

Klasik dönem hadis usûlü ilmiyle modern dönem haber teyit yöntemleri arasındaki en belirgin fark şu şekilde özetlenebilir: Hadis usûlü ilminde yalan söylediği veyahut haberi kendi ideolojisini yaymak için propaganda aracı yaptığı tespit edilmiş kişiler güvenilirliklerini kaybeder. Diğer rivâyetleri de makbul olmaz. Habercinin zabt yönünden oluşan kusurları fazlaştığında ise rivâyetleri ihtiyatla kabul edilir. Fakat modern haber teyit sistemlerinde yalan ve hatalı haber

⁹⁷ Selahattin Polat, “Hadiste Metin Tenkidi I”, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (1989), 118.

⁹⁸ Mustafa Yüceer- Furkan Çakır, “Klasik ve Modern Dönemde Yalan Haberin Tespiti: Hadis Usûlü ve Doğrulama Platformları Özelinde Mukayeseli Bir Yaklaşım”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 4/1 (29 Haziran 2021), 185-186.

yananlar için hiçbir yaptırım olmadığı gibi bunların ifşa edilmesi gibi caydırıcı olabilecek hiçbir uygulama bulunmamaktadır.⁹⁹

Sonuç

İslâm kültüründe yalan haberler karşısında alınacak tedbirlerin Hz. Peygamberin gönderildiği ilk asırdan itibaren irdelendiği dikkat çekmektedir. Çağımızda Müslüman kimliğinin oluşumunda temel yöntemleri ele alan birçok ilmin hayatımızda uygulamadan uzaklaştığı ve sadece tarihî bir olgu haline dönüştüğü görülmektedir. Müslüman toplumlarda maalesef geçmişten faydalanarak bir gelecek oluşturmada düşünürler tarafından pek çaba sarf edildiği söylenemez. Müslümanların ehliyet doğruluk ve samimiyet ahlâki oluşumunda temel yöntemleri konu alan ilimler arasında hadis usûlü ilmi gelmektedir. Hadisçilerin genel olarak hadisin kabul edilebilmesi için önemli bazı kriterler ve kurallar koydukları görülmektedir. Bu kuralların da büyük oranda objektif ve pratik uygulamalarla uyumlu olduğu anlaşılmaktadır.

Hadis usûlü ve Tarih usûlü karşılaştırıldığında haber tenkit yöntemlerinde benzerlikler görülse de hadis usûlü ilminin daha sağlam temeller üzerine inşa edildiği görülmektedir. Burada hadis ilminin Hz. Peygamber ve sahâbe'yi konu ediyor olması hadisçilerin daha titiz davranmalarına neden olmuştur. Hadisçilerin dine hizmet amacıyla rivayetleri korumada harcadıkları çaba sayesinde hadislerin farklı rivayet şekilleri günümüze kadar ulaşmıştır. Tarih ilminde ise bu durum söz konusu olmadığından mahdut kaynaklar üzerinden yorumlama daha öne çıkmıştır.

Günümüzde haber nakli çok çeşitli mecralarda yapıldığı için dezenformasyon ve manipülasyonlara açık olduğu gibi yalan haberlerin çok hızla yayılmasına da elverişlidir. Bu olumsuzluklar sosyal, ahlaki ve ekonomik birçok yıkıma neden olabilmektedir. Her ne kadar bunun önüne geçebilmek için basın mevzuatları ve bildirimleri yayınlansa da medyacılık büyük oranda ticari bir faaliyet olduğundan önüne geçilmesi çok zor olabilmektedir. Buna karşılık son zamanlarda medyada yayılan haberlerin doğruluğunu araştırılabilmesi için haber teyit siteleri geliştirilmiştir. Fakat bu platformların bağımsızlıkları ve yeterlilikleri tartışma konusudur.

Günümüz Müslüman toplumlarda, haber doğruluğu hakkında farkındalık oluşturmak için hadis usûlü ilminin hayatımızda sistemli bir şekilde yer alması gerekmektedir. Bunun için de eğitim sistemimizde ve düşünce dünyamızda hadis usûlü ilminin genel kriterleri gözetilerek İslâm haber anlayışının yeniden şekillendirilmesi önem arz etmektedir. Haberin doğruluğunu tespit, her duyulan sözün nakledilmemesi ve rivâyet kültürünü geliştirecek disiplinlerinin ilim talebelerinin ve halkın anlayacağı bir dille yeniden formüle edilmesinin zorunlu olduğu anlaşılmaktadır.

⁹⁹ Yüceer- Çakır, "Klasik Ve Modern Dönemde Yalan Haberin Tespiti", 187.

Her ne kadar hadis usûlü ilmi İslâm tarihinin kimi dönemlerinde unutulup, amaç ve hedef gibi görülse de bu benzeri ilim dalları bilginin doğru nakli ve anlaşılması için birer araç ve alet olduğu unutulmamalıdır. Bu yanlış anlayış Müslüman toplumların pratik hayatlarında ve anlayışlarında hadis usûlü ilmini ihmal etmesine ve bu ilmin Müslümanlar arasında etkisiz kalmasına sebep olmuştur. Bizlerin görevi ise sahip olduğumuz ilmî disiplinlerdeki yöntemleri tahlil, tenkit ve karşılaştırmalar yaparak toplumun ve ümmetin tenkit ve tahlil yetilerini yeniden canlandırmaktır.

Kaynakça

- A'zamî, Muhammed Mustafa. *Menhecü'n-nakd 'inde'l-muhaddisîn neş'etuhu ve târîhuhû*. Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1990.
- Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec. *el-Mevzûât*. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1966.
- Ahdeb, Haldun. *Eseru ilmi usûli'l-hadis fi teşkili'l-akli'l-müslim*. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2008.
- Ahmed b. Abdirrahmân es-Suvyân. *Nahve menheci şer'iyin fi telakki'l-ahbâr ve rivâyâtiha*. Riyâd: Dâru's-Selîm, 2000.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnaût - Âdil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Ahmed Naim. *SahihSahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1980.
- Aksu, Ali. "İfk Olayı Üzerine Bir Değerlendirme (Sebeup ve Sonuçları Açısından)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VIII/1 (2004), 1-21.
- Arslan, Ali. "Tarih ve Hadis İlimlerindeki Tenkit Usûlleri". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I/2 (2014), 53-77.
- Aşikkutlu, Emin. *Hadiste Ricâl Tenkidi*. İstanbul: İFAV, 1997.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstilahları Sözlüğü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Gölcük, Şerafettin. "Esâtir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 1995.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Alî Ebû Bekr. *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbü's-Sâmi'*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1403.

- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Alî Ebû Bekr. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. thk. Ebû Abdillâh es-Surekî, İbrahim Hamdî el-Medenî. Medine: el-Mektebetü'l-'İlmiyye, 2002.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Alî Ebû Bekr. *Kitabü'l-Fakih ve'l-mütefakkih*. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1996.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Alî Ebû Bekr. *el-Câmî' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmî'*. thk. Mahmud Tahhan. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1983.
- Hatiboğlu, Mehmed Said. *İslâmi Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*. Ankara: OTTO, 2015.
- Hayrettin Karaman vd. *Kur'an-ı Kerîm Açıklamalı Meali*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Hizmetli, Sabri. *İslâm Tarihi: (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1991.
- Itr, Nureddin. *Menhecü'n-nakd fî 'ulumî'l-hadis*. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1997.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1952.
- İbn Hacer el-Askalânî, Hâfız Ahmed b. Ali. *Nüzhetu'n-nazar fî tavdîhi nuhbeti'l-fiker*. thk. Nûruddîn 'Itr. Dımaşk: Matba'atu's-Sabâh, 2000.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebi Bekr Şemsuddîn. *el-Menâru'l-munîf fi's-Sahîhi ve'd-Daîf*. thk. Abdulfettah Ebu Ğudde. Haleb: Mektebetü'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye, 1970.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ. *Mukaddimetu İbni's-Salâh ve mehasinü'l-istilâh*. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 2015.
- İdlibî, Selahaddin b. Ahmed. *Menhecu nakdi'l-metn inde ulemai'l-hadisi'n-nebevî*. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1983.
- İsfahani, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahani Ebû Nuaym. *Ma'rifetü's-sahâbe*. Riyad: Medarü'l-Vatan, 1998.
- İşseveroğlu, Gülsün. "Meslek Ahlakı". *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources* 3/1 (01 Mart 2001). <http://www.isguc.org/?p=article&id=106&cilt=3&sayi=1&yil=2001>
- Kâfiyeci, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Süleyman. *el-Muhtasar fî ilmi't-tarîh*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1990.
- Karâfî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim. *el-Furûk Envârü'l-burûk fi envâi'l-furûk*. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1928.

- Kâsimî, Cemaleddin Muhammed b. Muhammed Saîd Cemaleddin. *el-Cerh ve't-ta'dil*. Müessesetü'r-Risâle, 1979.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halîfe. *Keşfu'z-zünûn an esâmî'l-kitâbi ve'l-fünûn*. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.
- Kaya, Halil. "Gazzâlî'de Haber ve Hadis Kavramları". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 14/2 (2016), 37-56.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmâdüddin İsmail b. Ömer. *el-Baisü'l-hasîs şerhi ihtisârî ulumi'l-hadis*. Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Kılıç, Deniz. "Haber Yapma Sürecinin Belirleyici Unsurları ve Basın Ahlakı". *Selçuk İletişim* 3/4 (19 Kasım 2013), 142-151.
- Kılıç, Özgül. *İletişimsel Bir Patoloji Olarak Yalan: Sosyal Medya ve Haber Siteleri Örneği* (Erzurum: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019)
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Köktaş, Yavuz. "Hadîs Tariklerini Bir Arada Değerlendirmenin Faydaları Üzerine". *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* II/1 (2002), 149-170.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Tarih Araştırmalarında Usul*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1998.
- Langlois, V. *Tarih Tetkiklerine Giriş*. çev. Galip Ataç. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1937.
- Mehmet Ali Yargı, "Fıkıh Usulcülerine Göre Yaygın Olarak Nakledilmesi Gereken Haberler", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (2006)
- Muhammedî, Abdulkadir Mustafa Abdurrezzak. *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*. Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh*. thk. M. Fuad Abdulbaki vd. Beyrût: Dar-u İhyâi't-Türâs, 1954.
- Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb. *Sünen*. thk. 'Imadu't-Tayyâr vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2010.
- Neşşâr, Ali Sâmi. *Menahicü'l-bahs inde müfekkiri'l-İslâm*. Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1984.
- Nevevî, Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*. thk. Muhammed 'Osmân el-Huş. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1985.

- Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh İbnü'l-Beyyî Muhammed Hâkim. *Ma'rifet-ü ulûmi'l-hadîs*. Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1977.
- Nurseyf, Ahmed Muhammed. *Min edebi'l-muhaddisîn fi't-terbiye ve't-ta'lim*. Dübey [Dubai]: Dârü'l-Buhus li'd-Dirasati'l-İslâmiyye ve İhyai't-Türâas, 2002.
- Özaşar, Mehmet Emin. "İslâm İlim Geleneğinde 'Haber' Mefhumu". *Diyanet* (148)/ (2003), 10-13.
- Özsoy, Abdulvahap. *Hicrî I. Yüzyıl Hadîs Tenkîd Kriterleri ve İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi*. Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.
- Polat, Salahattin. "Ferd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/368-369. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995.
- Polat, Salahattin. "Hadiste Metin Tenkidi I". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989), 113-130.
- Reşîd, İmâduddid. "Eser-u mustalahî'l-hadis fi hıfzı sakafeti'l-ümmeti'l-İslâmiyye". *Mecelletü't-türâsi'l-Arabî* 115 (2009).
- Reşîd, İmâduddid. *Nazariyyetü nakdi'r-ricâl ve mekânethâ fi davi'l-bahsi'l-İlmî*. Dımaşk: 1999, 2009.
- Sabûnî, Ebû Muhammed Nuruddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr. *Matüridiye akaidi = el-Bidaye fi usûli'd-din*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1982.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Fethü'l-muğis bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-İrâki*. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2003.
- Sıddîqî, Muhammed Zübeyr. *Hadîs Edebiyatı Tarihi Menşei, Tekâmülü, Husûsiyetleri ve Tenkîdi*. çev. Yusuf Ziya Kavakçı. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966.
- Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celaluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-. *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*. thk. Muhammed Avvâme. Medine: Dâru'l-Yusr, 2016.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tekineş, Ayhan. "Hadis ve Tarih: Metodolojik bir Karşılaştırma". *Hadis Tetkikleri Dergisi* II/2 (2004), 7-38.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Vüreykât, Abdülkerim. *el-Vehm fi rivâyâti muhtelifi'l-emsâr*. Riyad: Mektebetu Edvai's-Selef, 2000.

Yemânî, Abdurrahman b Yahyâ b Ali el-Muallimi. *el-Envârü'l-kaşife limâ fi kitâbi edva ale's-sünne mine'z-zülel ve't-tadlil fi'l-mücâzefe*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983.

Yıldırım, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidi: Tarihî Süreç, Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.

Yüceer, Mustafa-Çakır, Furkan. “Klasik ve Modern Dönemde Yalan Haberin Tespiti: Hadis Usûlü ve Doğrulama Platformları Özelinde Mukayeseli Bir Yaklaşım”. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 4/1 (29 Haziran 2021), 171-193.

Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü Tarihine Giriş*. İstanbul: Kutupyıldızı, 2004.

Determination of the Accuracy of the News in the Light of Hadith Sciences

Dr. Abdullah ÇELİK

Extended Summary

The authenticity and conveying the khabar (news) properly have an important place in the formation of the role model in Islam. Islamic scholars have developed hadith methodology discipline in order to establish a proper hadith narration method and determine the authenticity of hadith and Sunnah, which is regarded as the second source of Islam after Qur'an. The matn (text) and sanad (narrator chain) for statements of The Prophet (pbuh), his companions, and followers of the companions are analyzed comprehensively in terms of authenticity by means of hadith methodology and its sub-disciplines. The main purpose of hadith methodology is the narration of the hadith as heard by the narrator, which first necessitates the reconnoiter of the narrator from righteousness and memory perspectives. In hadith methodology, scientific customs and rulesets, which are required to be followed by hadith teachers and students, are considered as independent topics. In this way, scientific ethics are formed by issues on which hadith scholars should be sensitive in their private and social affairs, that span a wide scope from scientific tools to the purpose of education & training. In addition to authenticating the prophetic statements, hadith methodology considers all kinds of khabar as its topic. It is evident that hadith methodology contributes towards establishing the awareness of ethics for news and its authenticity is evident. For this reason, by taking the general criteria of hadith methodology into account, it is quite important to reshape the Islamic understanding of news in our world of thought and education system. It is noteworthy that the measures to be taken in the face of false news in Islamic culture have been examined since the first century when the Prophet was sent. It is seen that many sciences that deal with the basic methods in the formation of Muslim identity in our age have moved away from practice in our lives and have turned into only a historical phenomenon. Unfortunately, in Muslim societies, it cannot be said that thinkers make much effort to create a future by using the past. The hadith methodology is among the sciences that deal with the basic methods in forming Muslims' morality of competence, truthfulness, and sincerity. It is seen that hadith scholars set some essential criteria and rules for accepting hadith in general. It is understood that these rules are primarily compatible with objective and practical applications. When the hadith method and the history method are compared, although there are similarities in the methods of news criticism, it is seen that the hadith methodology is built on more solid foundations. Indeed, the science of hadith is about the Prophet, and Sahabah here has caused the hadith scholars to act more meticulously. Thanks to the efforts of the hadith scholars to protect the narrations in order to serve

the religion, the different narration forms of the hadiths have survived to the present day. Since this is not the case in history discipline, interpretation through limited sources has come to the fore. Today, news transmission in a wide variety of channels is open to disinformation and manipulation and is also suitable for the rapid spread of fake news. These negativities can cause many social, moral, and economic destructions. Although press regulations and statements are published in order to prevent this, it can be challenging to prevent because media is a commercial activity to a large extent. On the other hand, news confirmation sites have been developed to investigate the accuracy of the news spread in the media recently. However, the independence and competence of these platforms are a matter of debate. In today's Muslim societies, the science of the hadith method should be systematically included in our lives to raise awareness about the accuracy of the news. For this, it is essential to reshape the understanding of Islamic news by considering the general criteria of the science of hadith methodology in our education system and the world of thought. It is necessary to determine the accuracy of the news, not to transmit every word heard, and to reformulate the disciplines that will develop the narration culture in a language that will be understood by the students of science and the public. Although the science of the hadith method has been forgotten in some periods of Islamic history and seen as a goal and target, it should not be forgotten that these similar branches of science are tools and tools for the correct transmission and understanding of knowledge. This misunderstanding caused Muslim societies to neglect the science of the hadith method in their practical lives and understandings, and this science became ineffective among Muslims. Our task is to revive society's criticism and analysis abilities and the ummah by analyzing, criticizing, and comparing the methods in the scientific disciplines we have.

Keywords: Hadith, Hadith Methodology, Khaber, Righteousness, Ethics.

